

PENGURUSAN PERKAHWINAN MASYARAKAT ROHINGYA DI MALAYSIA MENURUT PERSPEKTIF UNDANG-UNDANG DAN SYARIAH

*(Management of Marriage within the Rohingya Community in
Malaysia from the Perspectives of
Law and Sharia)*

Zulfaqar Mamat*
zulfaqar@usim.edu.my

Rodziana Mohamed Razali
rodziana@usim.edu.my

Fakulti Undang-undang dan Syariah,
Universiti Sains Islam Malaysia.

Terbit dalam talian (*published online*): 2 Julai 2020

Sila rujuk: Mamat, Z. dan Mohamed Razali, R. (2020). Pengurusan Perkahwinan Masyarakat Rohingya di Malaysia Menurut Perspektif Undang-undang dan Syariah. *Kanun: Jurnal Undang-undang Malaysia*, 32(2), 243-274.

Abstrak

Kekurangan kerangka dasar dan peraturan bagi mengurus tadbir dan mengiktiraf institusi perkahwinan khususnya dalam kalangan pelarian Rohingya di Malaysia menimbulkan pelbagai kesan perundangan dan sosial, ketidakpatuhan hukum syariah dan kesulitan dalam proses penempatan semula pelarian ke negara ketiga. Kajian ini bertujuan membincangkan isu dan permasalahan ini serta kesannya dari sudut undang-undang sivil dan syariah terhadap masyarakat Rohingya di Malaysia. Kajian ini menggunakan metodologi kualitatif melalui kaedah kajian kepustakaan dan temu bual separa berstruktur terhadap beberapa responden kajian yang dipilih secara bertujuan daripada Jabatan Agama Islam Selangor, Wilayah Persekutuan Kuala Lumpur dan Negeri Sembilan. Negeri-negeri ini dipilih berdasarkan persekitaran sosioekonomi dan peluang pekerjaan yang lebih baik sekali gus menjadi

tumpuan pendatang asing dan pelarian dari pelbagai negara. Kajian mendapati status pelarian yang tidak diiktiraf menyebabkan perkahwinan pelarian Rohingya sukar didaftarkan di negara ini. Selain itu, kuasa autonomi setiap negeri dalam penetapan dasar, perundangan dan garis panduan berhubung isu pendaftaran perkahwinan dan perceraian masyarakat pelarian Islam di Malaysia menyebabkan timbul perbezaan dalam kaedah pengurusan perkahwinan tersebut. Suatu bentuk garis panduan yang selaras dan terperinci wajar dimuktamadkan antara negeri dan agensi kerajaan yang berkaitan agar perkahwinan pelarian Muslim di negara ini, termasuklah pelarian Rohingya, dapat dikawal urus secara lebih teratur agar hak pelarian dan perundangan Islam dapat dipelihara.

Kata kunci: Identiti, kelahiran, pelarian, perkahwinan, Rohingya, UNHCR

Abstract

A lack of policy and regulatory frameworks to administer and recognize marriage institutions especially among Rohingya refugees in Malaysia gives rise to various legal and social implications, non-compliance with Sharia law, as well as complications in the process of refugee resettlement to third countries. This research aims to discuss this issue including its repercussions from the legal and Sharia perspectives in Malaysia. It employs a qualitative methodology using library research and semi-structured interviews based on the purposive sampling technique with a number of respondents from the Islamic Religious Departments of Selangor, Federal Territory of Kuala Lumpur and Negeri Sembilan. These three states were selected taking into consideration their socio-economic conditions and employment opportunities, which serve as attractive destinations for migrants and refugees from various countries. This study reveals that the unrecognized legal status of refugees complicates the registration of Rohingya marriages in this country. Additionally, state autonomy in setting out the policies, laws and guidelines on the registration of marriages and divorces of Muslim refugees in Malaysia creates divergence in the management of their marriages. A streamlined and detailed set of guidelines should be finalized between the states and the relevant federal agencies so that marriages among Muslim refugees, including the Rohingya, can be better regulated, culminating in preservation of their rights and of Islamic law.

Keywords: Birth registration, Islamic Religious Department, legal identity, marriage, refugees, Rohingya, UNHCR

PENDAHULUAN

Krisis kemanusiaan yang melanda Wilayah Rakhine, Myanmar telah mendorong penduduknya yang dikenali secara umumnya sebagai Rohingya keluar mencari perlindungan di negara-negara lain. Malaysia adalah antara negara yang menjadi tumpuan pelarian Rohingya mendapatkan perlindungan. Antara faktor wujudnya masyarakat Rohingya yang besar di Malaysia adalah kerana negara ini aman dan “baik” serta kebudayaan Islam yang diamalkan merupakan antara tarikan utama mereka ke Malaysia (Intan Suria Hamzah *et al.*, 2016).

Setakat Jun 2018, Suruhanjaya Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu Bagi Pelarian (UNHCR) melaporkan terdapat seramai 137 380 orang pelarian dari Myanmar di Malaysia. Mereka terdiri daripada bangsa Rohingya (73 900), Chins (9840), Myanmar Muslim (9840), Rakhines dan Arakanese (4010) dan beberapa etnik lain (UNHCR (a), 2018).

Kedatangan mereka dalam jumlah yang besar kebelakangan ini adalah disebabkan penindasan yang berterusan oleh Junta Myanmar. Mereka pada kebiasaannya melalui sempadan Thailand tanpa dokumen yang lengkap justeru mengakibatkan kesukaran bagi pihak Kerajaan Malaysia untuk menangani isu ini. Tambahan pula Kerajaan Malaysia secara dasarnya tidak memberi pengiktirafan kepada golongan pelarian disebabkan tidak menjadi ahli yang menandatangani Konvensyen Mengenai Status Pelarian 1951 dan juga Protokol 1967. Oleh sebab itu, Malaysia tidak mempunyai dasar yang khusus dan perundangan berkenaan orang pelarian di Malaysia. Tanpa kerangka perundangan yang mengiktiraf status mereka sebagai pelarian di Malaysia, pencari suaka dan pelarian seperti Rohingya dianggap sebagai Pendatang Asing Tanpa Izin (PATI) disebabkan cara kemasukan mereka ke Malaysia yang kebanyakannya adalah secara tidak sah (Ali, N., 2014).

Ketidakpastian status pelarian Rohingya ini seterusnya membawa kepada kekaburan hak dan perlindungan dalam beberapa aspek lain melibatkan pendidikan formal kanak-kanak pelarian, kesihatan, pekerjaan dan pengangguran, status perkahwinan pelarian dan pendaftaran anak-anak mereka yang dilahirkan di negara ini, serta beberapa isu lain seperti keselamatan, penempatan dan sebagainya (Tan Pok Suan, 2006).

SENARIO PERKAHWINAN PELARIAN ROHINGYA DI MALAYSIA

Lazimnya, perkahwinan warga Rohingya sesama mereka dikendalikan oleh imam Rohingya. Sijil nikah yang dikeluarkan. Walau bagaimanapun sijil nikah tidak diiktiraf sebagai dokumen yang sah di bawah undang-undang Malaysia (Reuters, 2017). Hal ini disebabkan kadi atau jurunikah yang dilantik tiada tauliah sebagai kadi, cukup hanya dengan penampilan sebagai seorang alim ataupun menjadi imam beberapa kali. Tambahan pula, tidak terdapat sebarang bentuk pengawalan terhadap sijil nikah sehinggakan dokumen ini boleh didapati di mana-mana sahaja termasuk di pasar malam (Yahaya & Mansor, 2017).

Ketiadaan kawal selia dan undang-undang yang berkesan tersebut menyebabkan perkahwinan antara mereka di Malaysia berleluasa dilaksanakan tanpa suatu mekanisme jelas. Implikasi yang mungkin berlaku boleh dilihat dari dua sudut, iaitu dalam konteks perundangan dan perspektif syariah.

Dari segi perundangan, hak untuk berkahwin dan membina keluarga termaktub dalam undang-undang antarabangsa. Pada peringkat domestik, hak ini tertakluk pada Perlembagaan Persekutuan dan undang-undang (dan juga dasar lain) berkaitan imigresen, kewarganegaraan mahupun keselamatan negara. Ketiadaan rangka polisi dan perundangan bagi membolehkan kebenaran dan pendaftaran perkahwinan dalam kalangan masyarakat pelarian, khususnya majoriti Islam Rohingya di Malaysia, membawa pelbagai implikasi terutamanya dari sudut hak asasi kanak-kanak dan wanita. Pengiktirafan status perkahwinan pasangan melibatkan pelarian seperti Rohingya adalah amat penting bagi mengelakkan pelanggaran terhadap hak pendaftaran kelahiran dan pemeliharaan identiti setiap kanak-kanak, pemerolehan taraf kewarganegaraan, terutamanya bagi mengelakkan keadaan dan kitaran ketiadaan kerakyatan atau “statelessness”, dan bagi mengelakkan pengabaian dan penganiayaan dalam rumahtangga melibatkan pasangan Rohingya.

Dari sudut perundangan Islam pula, perkahwinan yang tidak menepati hukum syarak boleh menyebabkan pencabulan hak kemanusiaan khususnya bagi pengantin perempuan dan kanak-kanak yang lahir dalam perkahwinan tersebut. Antara yang kerap berlaku ialah perkahwinan di bawah umur, pelanggaran tempoh idah dan perkahwinan pasangan yang masih berstatus isteri yang belum diceraikan. Hal ini diperakui oleh Presiden Persatuan Islam Bagi Kemajuan Masyarakat Rohingya di

Malaysia (Unirod), Muhammad Islam dan Presiden Pertubuhan Hak Asasi Manusia Etnik Rohingya Myanmar di Malaysia (Mehrom), Zafar Ahmad Abdul Ghani. Mereka menyeru supaya isu perkahwinan dalam kalangan masyarakat berkenaan di negara ini perlu diberikan perhatian oleh kerajaan Malaysia khususnya badan pentadbiran agama (*Utusan Malaysia*, 2017).

Selain isu perkahwinan sesama mereka, terdapat juga kes melibatkan perkahwinan pelarian Myanmar dengan orang tempatan dan warga asing yang lain. Dalam sebuah kes yang dilaporkan, pernikahan antara seorang gadis dari Perak dengan seorang pelarian Myanmar yang statusnya disahkan oleh UNCHR tidak dapat dilakukan kerana berdasarkan Akta Imigresen 1959/63 (Akta 155), seseorang pelarian yang tidak mempunyai dokumen pengenalan diri (yang sah) tidak dibenarkan berkahwin dengan warganegara Malaysia. Jabatan Agama Islam Wilayah Persekutuan (JAWI) selaku pihak berkuasa agama juga memberikan jawapan yang sama kerana dokumen identiti pelarian yang tidak diiktiraf di negara ini (*Malaysiakini*, 2011).

Melihat kepada senario yang berlaku, ternyata perkahwinan masyarakat Rohingya yang berada di negara ini akan terus berlaku kerana berkahwin merupakan keperluan naluri atau fitrah manusia, sama ada berlaku sesama mereka atau dengan warga asing yang lain mahupun dengan warga tempatan Malaysia. Sewajarnya satu mekanisme dirangka untuk memastikan perkahwinan tersebut dapat dilaksanakan mengikut prosedur yang sepatutnya dan selari dengan agama yang dianuti oleh mereka, agar masalah atau kebajikan semua pihak terjaga. Sistem perkahwinan yang teratur juga umumnya dapat mengatasi pelbagai masalah sosial yang mungkin timbul dalam masyarakat dan negara.

HAK PERKAHWINAN DI BAWAH UNDANG-UNDANG ANTARABANGSA, PERLEMBAGAAN MALAYSIA, IMIGRESEN SERTA KEKANGANNYA

Hak untuk berkahwin dan membentuk institusi kekeluargaan merupakan hak asasi manusia yang diperuntukkan secara universal dalam Artikel 16(1) Deklarasi Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu (PBB) Mengenai Hak Asasi Manusia 1948 (Deklarasi PBB 1948). Peruntukan ini menyebut lelaki dan wanita yang telah cukup umur mempunyai hak untuk berkahwin dan membentuk keluarga tanpa ada sekatan dari segi bangsa, kewarganegaraan atau agama (*General Assembly*, 1948). Deklarasi

Kaheerah tentang Hak Asasi Manusia dalam Islam 1990 yang diterima pakai oleh anggota Organisasi Islam Antarabangsa (Deklarasi Kaheerah) secara lebih tegas menggariskan di bawah Artikel 5(a) bahawa lelaki dan wanita mempunyai hak untuk berkahwin tanpa ada sekatan dari segi kaum, warna atau kewarganegaraan. Instrumen ini seterusnya mewajibkan Kerajaan dan masyarakat mengetepikan segala halangan terhadap perkahwinan dan memudahkan prosedur perkahwinan.

Kesukaran untuk menguatkuasakan hak-hak berhubung dengan perkahwinan dan pembentukan keluarga yang dinyatakan sering timbul disebabkan Deklarasi PBB 1948 mahupun Deklarasi Kaheerah tidak mengikat negara-negara ahli secara umumnya. Seksyen 4(4) Akta Suruhanjaya Hak Asasi Manusia 1999 memperuntukkan bahawa Deklarasi 1948 bersifat mempengaruhi atau *persuasive* dan boleh diambil kira selagi peruntukannya tidak bertentangan dengan Perlembagaan Persekutuan. Instrumen antarabangsa ini walau bagaimanapun boleh berkuat kuasa seandainya peruntukannya menjadi sebahagian peruntukan mana-mana Konvensyen yang mengikat Malaysia dan telah digubal sebagai undang-undang domestik negara seperti yang diputuskan dalam *Air Asia Bhd v Rafifah Shima bt Mohamed Aris* [2014] 5 MLJ 318 dan *Beatrice a/p AT Fernandez V Sistem Penerbangan Malaysia & Ors* [2015] 2 CLJ 713, (Chee Din, *et al.*, 2014).

Malaysia juga tidak menandatangani Konvensyen Antarabangsa mengenai Hak-Hak Sivill dan Politik 1966 (*International Convention on Civil and Political Rights 1966*) ('ICCPR') dan Konvensyen khas berhubung perkahwinan dan pendaftaran, iaitu Konvensyen mengenai Persetujuan untuk Berkahwin, Umur Minimum untuk Perkahwinan dan Pendaftaran Perkahwinan 1962 (*Convention on Consent to Marriage, Minimum Age for Marriage and Registration of Marriages 1962*) ("Konvensyen 1962"). Artikel 23 (1) ICCPR meraih keluarga sebagai unit semula jadi dan paling asas (*natural and fundamental unit*) yang berhak untuk dilindungi oleh masyarakat dan negara. Artikel 1(1) Konvensyen 1962 memberikan pengiktirafan kepada hak untuk perkahwinan dimeterai dengan persetujuan penuh dan bebas oleh kedua-dua belah pihak. Umur minimum perkahwinan pula hendaklah ditetapkan melalui perundangan oleh negara-negara ahli Konvensyen tersebut. Keperluan mendaftarkan sesebuah perkahwinan dalam daftar rasmi oleh pihak berkuasa yang kompeten pula disebut di bawah Artikel 3 Konvensyen 1962.

"Pelarian" menurut Artikel 1 Konvensyen Geneva Mengenai Status Pelarian 1951 ("Konvensyen 1951") ialah seorang yang berada di luar

negara asalnya, mempunyai perasaan takut yang berasas atas sebab-sebab bangsa, agama, kewarganegaraan, pandangan politik atau keahlian dalam sesuatu kumpulan sosial dan disebabkan perasaan takut tersebut mereka tidak dapat atau tidak sanggup mendapatkan perlindungan negara itu. Konvensyen 1951 meletakkan tanggungjawab terhadap negara domisil atau negara mastautin pelarian bagi mentadbir urus status peribadi dan menghormati hak yang dimiliki oleh pelarian sebelumnya, termasuklah hak berhubung dengan perkahwinan (Artikel 12). Konvensyen 1951 sehingga hari ini masih lagi belum ditandatangani oleh Malaysia mahupun kebanyakan negara lain di rantau Asia Tenggara.

Pada peringkat nasional, perkahwinan dan perceraian bagi penganut beragama Islam merupakan sebahagian daripada undang-undang peribadi dan keluarga yang terletak dalam bidang kuasa legislatif Kerajaan Negeri berdasarkan Item 1 Senarai Kedua (Senarai Negeri) di Jadual Kesembilan, Perlembagaan Persekutuan 1957. Oleh itu, perundangan berkaitan perkahwinan dan perceraian, termasuklah bagi masyarakat pelarian Islam Rohingya yang bermastautin di negara ini, merupakan sebahagian bidang kuasa Kerajaan Negeri. Bidang kuasa ini ditadbir dan dilaksanakan oleh Jabatan Agama Islam Negeri melalui undang-undang keluarga Islam dalam bentuk Enakmen di negeri-negeri di Semenanjung, Akta yang serupa bagi Wilayah Persekutuan dan Ordinan bagi Sabah dan Sarawak.

Walaupun demikian, terdapat beberapa peruntukan dalam Perlembagaan Persekutuan dan Undang-undang Persekutuan berkaitan yang perlu diambil kira oleh pihak berkuasa negeri bagi memastikan undang-undang yang digubal teratur dan tidak menyalahi Perlembagaan. Antaranya termasuklah yang berikut.

- (i) undang-undang yang digubal Parlimen atau Dewan Undangan Negeri hendaklah tidak menyalahi Artikel 4(1) Perlembagaan Persekutuan yang memperuntukkan apa-apa undang-undang yang digubal yang berlawanan atau tidak konsisten dengan Perlembagaan Persekutuan hendaklah terbatal setakat mana undang-undang tersebut didapati tidak konsisten; dan apabila mana-mana undang-undang Negeri berlawanan atau tidak konsisten dengan undang-undang Persekutuan, undang-undang Persekutuan hendaklah mengatasi undang-undang Negeri dan undang-undang Negeri adalah terbatal setakat mana undang-undang tersebut didapati tidak konsisten, seperti mana yang diperuntukkan Artikel 75 Perlembagaan Persekutuan (*Zi Publications Sdn Bhd & Anor v*

Selangor Islamic Religious Department & Ors [2018] 5 MLJ 814; Justice Dato' Hj Abdul Malik bin Hj Ishak: 2005). Kerajaan Persekutuan turut dikatakan mengekalkan pengaruh terhadap hal-hal berkaitan dengan pentadbiran agama Islam dan polisi awam yang berkaitan melalui Artikel 75 Perlembagaan Persekutuan (Jaclyn Ling-Chien Neo, 2003).

Perkara berkaitan imigresen, kewarganegaraan, buruh dan keselamatan negara terletak di dalam bidang kuasa legislatif Kerajaan Persekutuan. Dalam kes *Subramaniam Subakaran v Public Prosecutor* [2007] 1 CLJ 470 (HC), peruntukan berkaitan kemasukan secara sah (*lawful entry*) terpakai kepada para pencari suaka dan pelarian yang masuk ke Malaysia. Tidak pula terdapat peruntukan khas yang mengecualikan pelarian dan pencari suaka di Malaysia daripada kategori *prohibited immigrants* atau *persons of prohibited class* di bawah Seksyen 8(3) Akta Imigresen 1959/1963, yakni golongan yang ditegah daripada memasuki dan tinggal secara sah di Malaysia. Kategori ini termasuklah seseorang yang tidak mempunyai dokumen perjalanan yang sah. Dengan kata lain, pelarian Rohingya yang majoritinya tidak berwarganegara dan tidak mempunyai dokumen perjalanan yang sah adalah tidak terkecuali daripada sekatan ini.

Berhubung dengan isu perkahwinan, pendaftaran perkahwinan warga asing yang berada secara tidak sah di Malaysia boleh bercanggah dengan undang-undang imigresen yang dinyatakan. Malah, pemegang pas lawatan kerja sementara ("PLKS") seperti pekerja kilang dan buruh binaan warga asing juga tidak dibenarkan berkahwin dalam tempoh sah pas tersebut kecuali setelah mereka menukar pas tersebut kepada pas lawatan sosial. Jika gagal berbuat demikian, PLKS tersebut akan terbatal dan status mereka akan bertukar menjadi warga asing tanpa izin (Jabatan Imigresen Malaysia, 2018).

Pengecualian daripada memiliki dan mengemukakan pasport bagi warga asing ada diperuntukkan terhadap pemegang pas khas IMM13 seperti yang diluluskan oleh kerajaan kepada sebahagian pelarian dari Selatan Filipina di Sabah di bawah Akta Perintah Pasport (Pengecualian) (2) (Pindaan) 1972. Pemegang kad pelarian atau dokumen pengesahan status pencari suaka oleh UNHCR seperti masyarakat pelarian Rohingya tidak memperoleh pengecualian serupa di bawah Akta tersebut atau undang-undang yang lain. Keadaan ini menyebabkan status pelarian Rohingya di Malaysia tidak banyak bezanya daripada status pendatang asing tidak sah seperti pekerja asing tidak berdokumen. Walau bagaimanapun, pelarian yang berdaftar dengan UNHCR dan memegang kad pelarian UNHCR

mempunyai status *de facto* yang mengecualikan mereka daripada tangkapan, penahanan dan deportasi atas dasar kemanusiaan. Walau bagaimanapun, pengecualian ini dikatakan dipraktikkan secara tidak konsisten (Equal Rights Trust, 2016).

Di Malaysia, status dan hak mereka di negara ini menjadi dilema yang terus diperdebatkan. Tanpa suatu kerangka dasar dan perundangan yang jelas, masyarakat pelarian termasuk Rohingya dibenarkan berada di Malaysia secara sementara atas dasar kemanusiaan. Prinsip *non-refoulement* di bawah undang-undang antarabangsa walau bagaimanapun melarang sesebuah negara yang menerima pelarian daripada menghantar mereka ke negara di mana pelarian berkenaan boleh menghadapi bahaya penindasan berdasarkan “kaum, agama, kerakyatan, penyertaan dalam mana-mana kumpulan sosial atau pendapat politik” (Artikel 33(1), Konvensyen 1951). Walaupun tidak menandatangani Konvensyen 1951, Malaysia perlu mematuhi prinsip ini disebabkan status “customary international law” yang terpakai kepada prinsip *non-refoulement* yang mengikat kesemua negara anggota mahupun bukan anggota kepada Perjanjian tersebut (UNHCR, 2017)

Kesamaran status perundangan pelarian di Malaysia menyukarkan undang-undang digubal bagi melindungi hak dan kebajikan mereka termasuk dalam konteks pengiktirafan dan pendaftaran perkahwinan. Undang-undang bagi menguruskan perkahwinan mereka pada peringkat negeri dikuatiri terdedah kepada risiko ketidakselarasan di bawah Artikel 75 Perlembagaan Persekutuan, yakni antara undang-undang keluarga Islam pada peringkat negeri dan undang-undang Persekutuan berkaitan imigresen.

KESAN PERKAHWINAN TIDAK BERDAFTAR

Seksyen 4 Akta Undang-Undang Keluarga Islam (Wilayah-Wilayah Persekutuan) 1984 (Akta 303) memperuntukkan bahawa peruntukan dalam Akta tersebut adalah terpakai kepada semua orang Islam yang tinggal di Wilayah Persekutuan dan orang Islam yang bermastautin di Wilayah Persekutuan yang tinggal di luar Wilayah Persekutuan. Peruntukan ini menunjukkan bahawa Akta tersebut tidak terpakai secara eksklusif kepada orang Islam yang berstatus warganegara sahaja. Di negara ini, kebenaran berkahwin bagi pasangan beragama Islam hendaklah diperoleh daripada Pendaftar tempat pihak perempuan bermastautin menurut Seksyen 16 atau daripada Hakim Syarie bagi kes melibatkan wanita bawah umur, janda

atau wanita yang tidak mempunyai wali nasab di bawah Akta 303 Seksyen 18 Akta Undang-Undang Keluarga Islam (Wilayah-Wilayah Persekutuan) 1984, dan di bawah Seksyen yang sama yang terdapat dalam Enakmen Undang-Undang Keluarga negeri-negeri lain seperti Pulau Pinang, Negeri Sembilan dan Selangor.

Seksyen 25 menyatakan keperluan pendaftaran bagi tiap-tiap orang yang bermastautin di Wilayah Persekutuan atau negeri-negeri lain yang dinyatakan. Namun demikian, peruntukan Seksyen 34 menggariskan bahawa perkahwinan yang tidak didaftarkan tetap sah jika telah dilaksanakan mengikut keperluan syarak. Sebaliknya, pasangan yang mendaftarkan perkahwinan yang didapati melanggar hukum syarak dikira melakukan kesalahan dan perkahwinan tersebut menjadi tidak sah di bawah Seksyen 40 Akta dan Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam. Walaupun perkahwinan tidak berdaftar boleh menjadi sah dari hukum syarak, tetapi hal ini tetap memberikan kesan negatif yang besar terhadap hak pasangan dan anak mereka dari pelbagai sudut.

Pendaftaran Kelahiran Kanak-Kanak

Walaupun sesebuah perkahwinan adalah sah dari segi syarak apabila telah memenuhi rukun dan syarat perkahwinan, walaupun tidak didaftarkan, kesan perkahwinan yang tidak didaftarkan adalah kritikal dari beberapa sudut perundangan.

Hak terhadap pendaftaran kelahiran, nama dan hak untuk mengetahui dan dijaga oleh ibu dan bapa adalah dijamin di bawah Artikel 7 (1) Konvensyen mengenai Hak Kanak-Kanak 1990 atau lebih dikenali sebagai *1990 Convention on the Rights of the Child* ('CRC'). Walaupun Malaysia ahli kepada CRC, negara ini masih meletakkan had terhadap peruntukan penting ini dan beberapa peruntukan lain.

Dalam konteks pendaftaran kelahiran dan penamaan anak, ketiadaan sijil perkahwinan ibu bapa memberikan kesan apabila anak-anak yang lahir dalam perkahwinan tersebut akan didaftarkan sebagai anak kepada ibu mereka sahaja. Nama dan butiran berkenaan bapa kepada anak tersebut tidak dapat dimasukkan dalam sijil kelahiran yang dikeluarkan kepada kanak-kanak berkenaan (Marskell & Sorchik, 2018). Hal ini mengakibatkan anak tersebut tidak mempunyai sebarang pertalian yang diiktiraf undang-undang dengan bapanya. Tanpa ikatan yang diiktiraf, hak dan tanggungjawab yang wujud dalam hubungan seorang bapa dan anak

tidak dapat dikuatkuasakan menyebabkan timbulnya risiko pengabaian dan penafian tanggungjawab bapa terhadap anak dan isteri.

Pemeliharaan Identiti Setiap Kanak-kanak

Artikel 8(1) CRC menjamin hak kanak-kanak untuk memelihara identitinya termasuk kewarganegaraan, nama dan hubungan keluarga mengikut undang-undang. Hak ini tidak dapat dipenuhi apabila tiada bukti perkahwinan yang sah di sisi undang-undang antara ibu dan bapa seorang kanak-kanak. Hal sedemikian adalah tidak konsisten dengan Artikel 8(2) CRC yang mempertanggungjawabkan kerajaan sesebuah negara ahli CRC seperti Malaysia untuk menyediakan bantuan dan perlindungan bagi membolehkan identiti kanak-kanak dikembalikan, setelah kanak-kanak dihalang daripada sebahagian atau keseluruhan elemen identiti tersebut secara berlawanan dengan undang-undang. Sehubungan itu, Malaysia yang menerima pakai sepenuhnya peruntukan Artikel 8 ini mempunyai obligasi untuk memastikan identiti kanak-kanak melalui bukti kelahiran dan nama kanak-kanak, serta maklumat ibu bapa dan keluarga dapat dipenuhi oleh setiap kanak-kanak yang lahir dan tinggal di Malaysia.

Kewarganegaraan

Malaysia mengamalkan kewarganegaraan berdasarkan prinsip utama *jus sanguinis* (hubungan keluarga/pertalian darah), iaitu jika salah seorang ibu atau bapanya warganegara Malaysia atau berstatus Penduduk Tetap, anak yang dilahirkan layak memperoleh kewarganegaraan Malaysia secara automatik atau kuat kuasa undang-undang. (Perlembagaan Persekutuan, Artikel 14(1)(b) dan Bahagian II(1)(a) Jadual Kedua). Perlembagaan Persekutuan memperuntukkan kewarganegaraan, dan dari segi praktiknya, hal-hal berkaitan pendaftaran perkahwinan dan kelahiran memberikan implikasi terhadap status kewarganegaraan seseorang. Dalam konteks ini, ketiadaan bukti pendaftaran perkahwinan yang sah di bawah undang-undang Malaysia boleh menyebabkan kesan-kesan yang berikut dari segi kewarganegaraan.

(1) Risiko Ketiadaan Kewarganegaraan bagi Kanak-kanak

Sekiranya kedua-dua pasangan ibu bapa kanak-kanak ialah Rohingya dan bukan warganegara, status anak sebagai “bukan

warganegara” tertera di atas sijil kelahirannya (Equal Rights Trust, 2016, 109). Walau bagaimanapun, jika bapa kepada kanak-kanak warganegara Malaysia, manakala ibunya ialah Rohingya, anak tersebut tetap tidak berupaya mewarisi kewarganegaraan bapanya. Anak yang dilahirkan dalam perkahwinan yang tidak berdaftar dianggap sebagai anak tidak sah taraf dan akan mewarisi kewarganegaraan daripada ibunya. Artikel 31 Perlembagaan Persekutuan menyebut bahawa peruntukan-peruntukan tambahan di Bahagian III Jadual Kedua Perlembagaan Persekutuan mempunyai kesan terhadap peruntukan-peruntukan mengenai kewarganegaraan di Bahagian yang sama. Pada Perenggan 17 Bahagian III (Peruntukan-peruntukan Tambahan mengenai Kewarganegaraan) menyebut:

Berhubungan dengan seorang anak tidak sah taraf, sebutan mengenai bapa orang itu atau mengenai ibu atau bapanya, atau mengenai seorang daripada ibu bapanya adalah, bagi maksud Bahagian III Perlembagaan ini, ditafsirkan sebagai sebutan mengenai ibunya.

Apabila ibu kanak-kanak tidak berwarganegara/ berkerakyatan seperti kebanyakan wanita Rohingya, maka anak tersebut boleh menjadi “stateless” atau seorang yang tidak memiliki apa-apa kewarganegaraan walaupun bapa kanak-kanak ialah warganegara Malaysia. Permohonan kewarganegaraan bagi anak tersebut boleh dibuat di bawah Artikel 15(2) Perlembagaan Persekutuan, iaitu permohonan mendapatkan kewarganegaraan secara pendaftaran bagi anak seorang warganegara Malaysia yang berumur di bawah 21 tahun, tertakluk pada budi bicara Kerajaan Malaysia.

Sekiranya tidak berjaya memperoleh kewarganegaraan atau sebarang status imigresen yang sah, anak tersebut akan melalui kehidupan seperti seorang warga asing tanpa izin di Malaysia walaupun bapanya seorang warganegara. Hal ini sedemikian kerana Malaysia tidak mengiktiraf status tidak berwarganegara dari segi perundangan dan tidak menyediakan rangka perlindungan terhadap hak seseorang yang didapati berstatus “stateless” (Mohamed Razali, R., 2017). Situasi ini adalah tidak selaras dengan hak setiap individu di bawah Artikel 15(1) Deklarasi 1948, iaitu setiap orang hendaklah memiliki suatu kewarganegaraan.

(2) Halangan Memperoleh Kewarganegaraan Malaysia bagi Pasangan Bukan Warganegara

Bagi seorang pasangan wanita warga asing yang mengahwini lelaki warganegara Malaysia, wanita berkenaan boleh memohon mendapatkan kewarganegaraan Malaysia sekiranya perkahwinan masih lagi wujud dan beliau memenuhi syarat-syarat lanjut, iaitu: telah bermastautin selama 2 tahun berturut-turut sebelum permohonan dibuat; berkelakuan baik; dan berkahwin secara rasmi menurut undang-undang Malaysia (Perlembagaan Persekutuan, Artikel 15(1)).

Perkahwinan dengan warganegara Malaysia juga boleh membuka laluan kepada permohonan Pas Lawatan Jangka Panjang dan Permit Masuk yang merupakan syarat bagi memohon status Penduduk Sementara (PR) di Malaysia. Bagi pasangan lelaki warga asing, kelulusan permohonan ini tertakluk pada pasangan lelaki asing telah pun bermastautin secara berterusan selama 5 tahun berturut-turut di Malaysia (Jabatan Imigresen, 2018).

Lelaki warga asing yang berkahwin dengan wanita Malaysia yang telah memperoleh PR pula layak memohon kewarganegaraan melalui proses masukan atau *naturalisation* di bawah Artikel 19 Perlembagaan Persekutuan, tertakluk pada status bermastautin minimum selama 10 tahun berturut-turut. Walau bagaimanapun, tanpa memiliki sijil kahwin yang diiktiraf undang-undang Malaysia dan pasport antarabangsa bagi pasangan bukan warganegara, adalah mustahil baginya memperoleh permit masuk. Kedua-dua dokumen ini merupakan syarat yang diperlukan untuk lulus temu duga dengan pihak Imigresen dan tapisan keselamatan oleh pihak polis (Equal Rights Trust, 2016, p 120).

Terdapat laporan berita lelaki Rohingya didapati mengahwini wanita berusia dan janda warganegara Malaysia dengan harapan memperoleh kewarganegaraan Malaysia (The Straits Times, 2015). Selain itu, kes konflik rumah tangga antara pasangan lelaki Rohingya dan wanita warganegara Malaysia yang meningkat seperti yang berlaku di Selangor telah menyebabkan polisi tidak mendaftarkan perkahwinan melibatkan pasangan sedemikian diambil. Perkara ini akan diterangkan selanjutnya dalam perbincangan sudut syariah.

Penasaban, Wali dan Pewarisan

Selain tidak dapat mewarisi kerakyatan si bapa, anak tidak sah taraf dari segi undang-undang syariah tidak dapat dibinkan atau dinasabkan kepada ayah kandungnya, tidak dapat mewarisi apa-apa harta si ayah dan tidak dapat diwalikan kepada ayahnya.

Menurut Muzakarah Jawatankuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia Kali Ke-57 (“Muzakarah Fatwa Kebangsaan”) yang bersidang pada 10 Jun 2003 telah membincangkan mengenai Anak Tak Sah Taraf. Muzakarah telah memutuskan seperti yang berikut:

- (a) Anak Tak Sah Taraf ialah: Anak yang dilahirkan secara luar nikah sama ada akibat zina atau rogol dan dia bukan daripada persetubuhan syubhah atau bukan daripada anak perhambaan.
- (b) Anak dilahirkan kurang dari 6 bulan 2 lahzah (saat) mengikut Takwim Qamariah daripada tarikh tamkin (setubuh).

Anak tak sah taraf tidak boleh dinasabkan kepada lelaki yang menyebabkan kelahirannya atau kepada sesiapa yang mengaku menjadi bapa kepada anak tersebut. Oleh itu, mereka tidak boleh pusaka-mempusakai, tidak boleh menjadi mahram dan tidak boleh menjadi wali. (*Kompilasi Pandangan Hukum Muzakarah Jawatan Kuasa Fatwa Majlis Kebangsaan Bagi Hal Ehwal Ugama Islam Malaysia*, pp. 206-207)

Walaupun begitu, memandangkan undang-undang Islam tertakluk di bawah kuasa negeri, terdapat negeri khilaf dalam pandangan mengenai nasab anak. Contohnya fatwa negeri perlis yang telah dikuat kuasa dalam Enakmen Pentadbiran Undang-Undang Islam, mengikut peruntukan subseksyen 48(6) Enakmen Pentadbiran Agama Islam 2006, Majlis Agama Islam dan Adat Istiadat Melayu Perlis, setelah diperkenankan oleh Raja Pemerintah dan memaklumkan Kerajaan Negeri, dengan ini menyebabkan fatwa berikut disiarkan, iaitu: “Anak yang lahir kurang 6 bulan selepas ibunya berkahwin, boleh dibinkan kepada suami ibunya, kecuali jika dinafikan oleh si suami.”

(http://mufti.perlis.gov.my/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=225&Itemid=124).

Pengabaian Tanggungjawab dan Pencabulan Hak dalam Rumah Tangga

Hak kanak-kanak untuk mengetahui siapa bapa kandungnya dan untuk dipelihara dan dijaga oleh bapanya seperti yang dijamin di bawah Artikel 7(2) CRC juga akan terjejas akibat ketiadaan hubungan yang diiktiraf perundangan antara anak dan bapanya. Hal ini juga boleh menjadi faktor kepada pengabaian tanggungjawab si bapa kepada isteri dan anak-anak. Apatah lagi apabila berlaku pengabaian seperti tidak menyediakan nafkah kepada tanggungan mahupun penderaan terhadap pasangan tidak dapat dikuatkuasakan oleh mangsa melalui undang-undang terhadap si pelaku. Anggapan ini disokong oleh kajian fasa pertama yang dilakukan Tenaganita, sebuah kumpulan yang memperjuangkan hak asasi migran di negara ini yang dilaksanakan bersama dengan University of Colorado. Kajian tersebut mendapati bahawa daripada 15 responden wanita Rohingya yang ditemu bual di Gombak, Selangor, 90 peratus daripada mereka mengakui telah mengalami penderaan fizikal dan lisan oleh pasangan mereka (*The Malaysian Insight*, 2017).

Kesukaran untuk Penempatan Semula ke Negara Ketiga

Temu bual dengan Presiden Persatuan Rohingya Malaysia, Saudara Faisal Islam (10 Ogos 2018) mendedahkan satu lagi halangan akibat ketiadaan sijil perkahwinan yang diiktiraf Kerajaan Malaysia kepada pasangan Rohingya. Halangan yang dimaksudkan ialah kesukaran dalam penempatan semula pelarian Rohingya ke negara ketiga khususnya negara Amerika Syarikat.

Penempatan semula ialah proses penyelesaian jangka panjang kepada krisis pelarian yang melibatkan penghantaran pelarian dari negara suaka ke negara lain yang bersetuju menerima dan memberikan penempatan tetap kepada pelarian. Kuota penempatan semula adalah sangat terhad. Daripada keseluruhan 17.2 juta pelarian yang disenaraikan UNHCR pada tahun 2016, kurang daripada satu peratus mendapat peluang ditempatkan semula ke negara ketiga. Amerika Syarikat berada di tempat teratas sebagai negara penempatan semula pelarian, diikuti Kanada, Australia dan negara-negara Nordik. (UNHCR (b), 2018).

Menurut Faisal Islam, masalah dari segi penempatan semula ke Amerika Syarikat timbul setelah negara tersebut meletakkan syarat pasangan pelarian yang berkahwin untuk mengemukakan sijil perkahwinan yang

diiktiraf Kerajaan Malaysia bagi tujuan penempatan ke negara tersebut. Jika syarat ini tidak dapat dipenuhi, pasangan dan tanggungan yakni isteri dan anak-anak tidak dapat ditempatkan ke negara tersebut bersama-sama suami. Dalam kes sebegini, si isteri haruslah memohon status pelarian dan penempatan semula secara berasingan. Keadaan menjadi rumit apabila tidak semua pasangan terutamanya pihak isteri dapat memenuhi kriteria seorang “pelarian”. Hal ini kebiasaannya berlaku kepada isteri daripada kumpulan etnik di Myanmar yang tidak mengalami penindasan seperti etnik Myanmar Muslim, mahupun isteri yang berasal dari negara lain seperti Indonesia. Kebanyakan pasangan yang menghadapi kesukaran sebegini lebih cenderung untuk menolak tawaran penempatan semula bagi mengelakkan perpisahan antara isteri dan anak-anak.

PERKAHWINAN PELARIAN MUSLIM MENURUT PERSPEKTIF SYARAK

Sebelum kajian ini melihat secara lebih spesifik kepada isu perkahwinan pelarian khususnya pelarian Rohingya dari perspektif syarak, terlebih dahulu perlu dilihat secara sepintas lalu status pelarian dan hak-hak yang sepatutnya diperoleh oleh mereka dari perspektif agama Islam.

Hak Pelarian dalam Islam

Syariat Islam melihat perlindungan kepada manusia sebagai satu keperluan asas. Perkara ini termasuk dalam lima maqasid syariah yang menjadi teras yang perlu dijaga dalam ajaran Islam, iaitu menjaga agama, nyawa, akal, keturunan dan harta. Perlindungan kepada pelarian atau orang berhijrah khususnya melibatkan ancaman keselamatan terhadap nyawa dan keturunan juga termasuk dalam kategori tersebut.

Dalam al-Quran, pencari perlindungan atau pelarian ini dinamakan *istijarah* seperti firman Allah SWT dalam *Surah al-Taubah*, ayat 6 yang bermaksud:

“Dan jika seorang di antara orang musyrikin itu meminta perlindungan kepadamu, maka lindungilah dia supaya dia sempat mendengar firman Allah, kemudian hantarkanlah dia ke tempat yang aman baginya. Demikian itu disebabkan mereka kaum yang tidak mengetahui.”

Dalam ayat ini, perlindungan kepada pelarian tidak hanya khusus kepada orang Islam sesama Islam sahaja, bahkan orang bukan Islam yang meminta pertolongan juga perlu diberikan perlindungan.

Sementara prinsip-prinsip asas menguruskan pelarian pula digambarkan Allah SWT melalui *Surah al-Hasyr*, ayat 9, yang bermaksud:

“Dan orang yang mendiami kota (Madinah) serta beriman sebelum mereka, mengasihi orang yang berhijrah ke negeri mereka, dan tidak ada di dalam hati mereka perasaan berhatihatkan apa yang telah diberi kepada orang yang berhijrah itu; dan mereka mengutamakan (kaum Muhajirin itu) lebih daripada diri sendiri, sekalipun mereka dalam kesusahan. Dan sesiapa yang memelihara dirinya daripada kebakhilannya, maka mereka itulah orang yang berjaya”.

Dalam ayat ini, sekurang-kurangnya terdapat empat prinsip berkaitan perlindungan kepada orang yang berhijrah atau memohon perlindungan (Ahmad Abu al-Wafa, 2013), iaitu:

- (1) Gembira menyambut kedatangan mereka dan baik pergaulan dengan mereka.
- (2) Kasihan belas kepada mereka dan mengutamakan mereka.
- (3) Menerima mereka secara saksama tanpa melihat status mereka kaya atau miskin.
- (4) Tidak menolak atau menghalang kedatangan mereka.

Orang Islam yang memberi perlindungan kepada golongan berhijrah dan menyediakan kemudahan kepada mereka ini disifatkan sebagai orang yang beriman. Firman Allah SWT dalam *Surah al-Anfal*, ayat 74 yang bermaksud:

“Dan orang yang beriman dan berhijrah serta berjihad pada jalan Allah, dan orang yang memberi tempat kediaman dan memberi pertolongan, mereka itulah orang yang benar-benar beriman. Mereka memperoleh keampunan dan rezeki (nikmat) yang mulia”.

Dalam konteks semasa, Pertubuhan Negara-negara Islam (OIC) dalam Deklarasi Kaherah, Artikel 12 (1990) juga menyokong prinsip dalam ayat

tadi, iaitu setiap orang berhak, dalam rangka syariah, bergerak bebas dan memilih tempat tinggal sama ada di dalam atau di luar negara serta jika dianiaya, berhak mencari perlindungan di negara lain. Negara tempat berlindung itu perlu memastikan perlindungannya sehingga dia pada tahap selamat, kecuali perlindungan politik itu didorong tindakan yang syariat Islam menganggapnya sebagai jenayah.

Secara amnya, syariat Islam melihat isu pelarian atau pencari perlindungan ini mesti diurus bertepatan dengan maqasid (objektif) syariah yang bertujuan menjaga lima keperluan penting manusia, iaitu agama, nyawa, akal, keturunan dan harta yang dapat memberi kemanfaatan hidup kepada manusia di dunia dan juga akhirat.

Malaysia secara amnya telah menunjukkan komitmen positif kepada pelarian atau pencari perlindungan. Pelarian yang memegang kad Suruhanjaya Tinggi Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu Mengenai Pelarian (UNHCR) dibenarkan tinggal sementara di negara ini, mendapat kebenaran bekerja (secara tidak rasmi bagi kebanyakannya) dan sebagainya. Sementara, dalam memenuhi hak yang lain termasuk pendidikan formal, perkahwinan dan sebagainya, maka satu dasar yang menyeluruh dan komprehensif perlu disediakan oleh pihak yang berkaitan dalam menyelesaikan masalah yang menghambat pelarian atau pencari perlindungan secara lebih kolektif dan berkesan sesuai dengan prinsip maqasid syariah.

Perkahwinan Pelarian Rohingya dari Perspektif Syarak dan Undang-Undang Malaysia

Oleh sebab masyarakat Rohingya secara amnya beragama Islam, maka perbincangan tentang perkahwinan juga menjurus kepada perkahwinan menurut perspektif agama Islam.

Perkahwinan dalam Islam merupakan sesuatu yang digalakkan untuk memenuhi naluri fitrah manusia dan mengembangbiakkan keturunan manusia. Firman Allah SWT dalam *Surah al-Rum*, ayat 21, yang bermaksud:

“Dan antara tanda-tanda kekuasaan-Nya ialah Dia menciptakan untukmu isteri-isteri dari jenismu sendiri, supaya kamu cenderung dan merasa tenteram kepadanya, dan dijadikan-Nya di antaramu rasa kasih dan sayang. Sesungguhnya pada yang demikian itu benar-benar terdapat tanda-tanda bagi kaum yang berfikir.”

Setiap orang Islam yang ingin berkahwin perlu memahami fiqh perkahwinan bagi membolehkan mereka mengurus keluarga dengan baik

selaras dengan kehendak syarak. Fiqh perkahwinan juga dapat membantu pasangan yang berkahwin menyelesaikan sebarang masalah yang timbul dalam perkahwinan. Terdapat tiga perkara asas yang perlu diketahui dalam perkahwinan, iaitu nikah, cerai dan rujuk. Walau bagaimanapun dalam artikel ini perkara yang dibincangkan hanya berkaitan dengan pernikahan sahaja yang melibatkan rukun dan syarat-syaratnya.

Terdapat lima rukun utama dalam perkahwinan orang Islam, dan dalam rukun tersebut terdapat pula syarat-syarat yang perlu dipenuhi dalam *Fiqh al-Manhaji* (Khin, M., al-Bugha, M. & al-Sharbaji, A., 1992), iaitu:

- (1) *Sighah*, iaitu lafaz kahwin daripada wali atau wakil wali pengantin perempuan, yang kemudiannya diterima (*qabul*) oleh pengantin lelaki. *Sighah* tersebut mempunyai beberapa syarat seperti berikut:
  - (a) Pernikahan hendaklah dengan perkataan nikah atau kahwin atau dengan perkataan yang sama maksud dengannya.
  - (b) Perkataan nikah atau kahwin disebut dengan jelas dan terang semasa ijab dan qabul. Sekiranya disebut secara kinayah maka tidak sah akad nikah tersebut.
  - (c) Hendaklah kedua-dua lafaz yang menunjukkan telah lalu, kerana akad merupakan *insya' tasarruf*. Walaupun begitu, jika *sighah ijab* dengan *fi'ilmudhari'* dan penerimaan *fi'ilmadhi*, hukumnya sah dengan syarat adanya *qarinah* yang menunjukkan *insya' 'aqad* tersebut (al-Bakri, 1969)
  - (d) Bersambung ijab dan kabul tersebut.
  - (e) Keahlian kedua-dua orang yang berakad kekal sehingga sempurna akad tersebut.
  - (f) Tidak diikatkan dengan prasyarat tertentu (seperti ikatan perkahwinan yang dikat dengan syarat selepas selesai hutang dan sebagainya).
  - (g) Tidak diikatkan dengan tempoh waktu tertentu (seperti ikatan perkahwinan yang dipersetujui dalam tempoh tertentu dalam nikah kontrak/mutaah).
- (2) Isteri. Pengantin perempuan yang akan dinikahkan perlu memenuhi beberapa syarat, iaitu:
  - (a) Tiada tegahan dari segi syarak untuk dinikahi.
  - (b) Perempuan yang tertentu, iaitu telah dikenal secara pasti perempuan mana yang hendak dinikahi.

(c) Perempuan tersebut bukan dalam ihram haji atau umrah

Hal ini berdasarkan hadis daripada Uthman r.a., Rasulullah SAW bersabda, seperti dalam riwayat Muslim (1409):

“Lelaki yang berihram tidak boleh berkahwin, tidak boleh dikahwinkan dan tidak boleh bertunang”

(3) Suami. Pengantin lelaki yang akan dinikahkan perlu memenuhi beberapa syarat, iaitu:

(a) Tiada tegahan dari segi syarak untuk dinikahi.

(b) Lelaki yang tertentu, iaitu telah dikenal secara pasti lelaki yang hendak dinikahi.

(c) Lelaki tersebut bukan dalam ihram haji atau umrah

(4) Wali. Wali dalam perkahwinan didefinisikan sebagai kuasa yang diberikan kepada seseorang yang membolehkannya melakukan urusan akad dan melaksanakannya (al-Shalabi, 1977). Perkahwinan tanpa wali adalah tidak sah berdasarkan hadis Nabi SAW yang bermaksud:

“Tidak sah nikah melainkan dengan wali dan dua saksi yang adil”

Dari segi perbincangan tentang perkahwinan tanpa wali dan kesannya, apabila seorang perempuan mengahwinkan dirinya sendiri tanpa wali, perkahwinan adalah terbatal dan kedua-duanya wajib dipisahkan (al-Bakri, 1969). Jika telah berlaku persetujuan, perempuan itu wajib diberikan mahar *mithil*, iaitu berdasarkan mas kahwin keluarganya sama ada mahar telah disebut atau tidak semasa akad. Hal ini berdasarkan hadis: Daripada Aisah r.anha, Rasulullah SAW bersabda:

Maksudnya: Mana-mana perempuan yang berkahwin tanpa izin walinya, perkahwinan tersebut adalah batal. Baginda mengulanginya sebanyak tiga kali. Apabila disetubuhi oleh pasangannya, dia berhak menerima mas kahwin bagi

menghalalkan farajnya. Jika berlaku perbalahan tentang wali, maka sultan ialah wali kepada mereka yang tidak berwali.”

Riwayat Abu Daud (2083)

Lelaki yang bersetubuh dengan pasangan yang batal perkahwinannya disebabkan tanpa izin wali, tidak wajib dikenakan had zina. Hal ini demikian kerana terdapat keraguan disebabkan perselisihan pendapat para ulama’ tentang sahnya perkahwinan tanpa wali.

Justeru, hukuman hudud digugurkan apabila terdapat keraguan. Namun begitu, dikenakan hukuman takzir, iaitu hukuman yang kurang daripada hukuman hudud dan terserah kepada hakim menentukannya dengan kadar yang boleh mencegah dan memberikan pengajaran kepada mereka.

Terdapat khilaf ulama dalam meletakkan wali sebagai syarat sah pernikahan. Menurut ulama yang berpendapat wali sebagai syarat sah adalah kerana kehadirannya dalam proses akad nikah. Hal ini bererti apabila ada seorang wanita menikahkan dirinya sendiri dan wali sudah memberikan keizinan, namun ia tidak ada dan tidak mewakilkannya, maka pernikahan tetap dianggap tidak sah. Tidak sahnya pernikahan tersebut kerana salah satu syarat sah nikah tidak dipenuhi, yakni wali.

Kemudian apabila ada seorang wanita yang hendak menikah namun tidak ada wali, sama ada wali itu tidak ada secara hakiki atau maknawi, ada yang menghalang wali itu daripada diterima sebagai wali di sisi syarak, maka yang berhak menjadi wali ialah Sultan (pihak yang berkuasa).

Pendapat berbeza disampaikan oleh Imam Abu Hanifah dan Abu Yusuf yang menyatakan bahawa wali bukan merupakan syarat sah pernikahan (al-Zuhaili, Wahbah, 1986).

- (5) Dua saksi. Oleh sebab akad nikah merupakan suatu yang amat penting, maka agama Islam amat berhati-hati dalam pelaksanaannya. Wajib ada dalam majlis tersebut sekurang-kurangnya dua orang saksi yang cukup syarat untuk memastikan perkahwinan tersebut sah di sisi syarak.

Syarat adanya saksi dalam pernikahan, ulama sepakat memberikan kriteria bagi orang-orang yang dijadikan saksi sebagai berikut: (i) Islam, (ii) akil baligh, (iii) berakal, (vi) mendengar rangkaian kalimat akad dan memahaminya. Dengan demikian, anak kecil, orang gila atau mabuk dan non Muslim tidak dapat diterima persaksiannya. (Sayyid Sabiq, t.t.)

Sekiranya kesemua rukun dan syarat perkahwinan mencukupi, maka perkahwinan tersebut dikira sah di sisi syarak. Sekiranya tiada salah satu rukun atau syarat-syaratnya tidak dapat dipenuhi maka perkahwinan tersebut menjadi tidak sah secara umumnya.

Bagi memastikan segala rukun dan syarat perkahwinan berjalan dengan baik, tiada penyelewengan berlaku dan hak kesemua pihak terpelihara, maka kerajaan Malaysia telah menyediakan undang-undang dan prosedur tertentu bagi perkahwinan. Setiap orang Islam yang berkahwin di negara ini terikat dengan undang-undang dan prosedur yang telah ditetapkan di negeri tempat beliau menetap. Enakmen Keluarga Islam Negeri-Negeri atau Akta Keluarga Islam Negeri merupakan undang-undang yang dirujuk dalam hal-hal yang berkaitan dengan perkahwinan di negara ini. Sebagai contohnya bagi Wilayah Persekutuan, Akta Undang-Undang Keluarga Islam (Wilayah-Wilayah Persekutuan) 1984 pindaan 2002 digunakan untuk mengurus hal ehwal perkahwinan dalam Wilayah Persekutuan dan Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (negeri Selangor) 2003 digunakan untuk mengurus hal ehwal perkahwinan dalam Negeri Selangor.

Tindakan kerajaan melalui bidang kuasa negeri-negeri membuat undang-undang dan prosedur tertentu bagi perkahwinan di negara ini adalah penting agar segala perkara yang berlaku sama ada sebelum atau selepas perkahwinan dapat diselesaikan. Hak-hak suami dan isteri juga akan terpelihara dengan sebaiknya. Ketiadaan prosedur perkahwinan yang sistematik akan menyebabkan banyak implikasi timbul khususnya membabitkan hak isteri dan anak-anak apabila berlaku perceraian dan sebagainya. Prosedur perkahwinan merupakan *siyasahsyar'iyah*, iaitu pengurusan masalah-masalah umum dalam negara Islam yang menjamin wujudnya kemaslahatan dan terhindarnya daripada kemudaratan dengan tidak melanggar dasar-dasar hukum syarak yang umum (Abdul Wahab Khallaf, 1956).

Setakat Disember 2019, Selangor mempunyai seramai 66 030 pelarian, diikuti dengan Wilayah Persekutuan Kuala Lumpur (27 370), Pulau Pinang (18 660) dan beberapa negeri lain, termasuk Negeri Sembilan (2670) (UNHCR, 2020). Seperti di tiga buah negeri yang dikaji, iaitu Wilayah Persekutuan, Negeri Sembilan dan Selangor, permohonan untuk kebenaran berkahwin diperuntukkan dalam Seksyen 16 Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam bagi setiap negeri termasuklah Seksyen 16 Akta Undang-Undang Keluarga Islam bagi Wilayah Persekutuan. Seksyen 16(1) Enakmen-Enakmen dan Akta berkenaan menyatakan permohonan berkahwin hendaklah disampaikan kepada pendaftar bagi kariah masjid di mana pihak perempuan itu bermastautin.

Bagi kes melibatkan perkahwinan pelarian, pihak kerajaan melalui agensi penyelarasan berkaitan hal ehwal Islam seperti Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM), dengan kerjasama Jabatan Imigresen telah cuba menyelaraskan tindakan yang perlu untuk menangani masalah perkahwinan pelarian ini. Keputusan perbincangan mesyuarat telah dibentangkan dalam Persidangan Ketua Pendaftar Nikah, Cerai dan Rujuk (KPNCR) kali ke 32 pada 6-8 Mei 2015 yang lalu. Persidangan bersetuju dengan beberapa perkara antaranya termasuklah, Jabatan Agama Islam Negeri (JAIN) boleh mengurus pernikahan pelarian UNHCR berdasarkan dokumen (kad) yang dikeluarkan oleh UNHCR. (Minit Mesyuarat KPNCR, 2015)

Walau bagaimanapun, pelaksanaan keputusan persidangan tersebut masih lagi tertakluk pada persetujuan negeri-negeri, kerana kuasa legislatif berhubung hal ehwal agama seperti termaktub dalam perlembagaan di bawah bidang kuasa negeri-negeri (Perlembagaan Persekutuan, Jadual 9, Senarai II).

Penyelidikan yang dibuat di tiga Jabatan Agama Islam, iaitu Jabatan Hal Ehwal Agama Islam Negeri Sembilan (JHEINS), Jabatan Agama Islam Selangor (JAIS) dan Jabatan Agama Islam Wilayah Persekutuan (JAWI) untuk melaksanakan perkahwinan pelarian dan yang seumpamanya mendapati pendirian yang diambil oleh Jabatan Agama Islam bukanlah semudah yang disangka. Jabatan Agama Islam perlu melihat pelbagai aspek sebelum perkahwinan pelarian yang menetap di sesebuah negeri dapat didaftarkan.

Menurut Ustaz Ahmad bin Ibrahim (Temu bual, 13 Julai 2018) dari JHEINS, perkahwinan bukan warga negara adalah turut tertakluk pada

undang-undang dan prosedur yang telah ditetapkan oleh pihak imigresen. Sebagai contoh, bagi bukan warganegara pemegang permit kerja yang bukan profesional, mereka tidak boleh berkahwin di negara ini. Sekiranya mereka ingin berkahwin, mereka perlu terlebih dahulu menamatkan permit kerja dan masuk ke negara ini dengan menggunakan visa pelancong. Sementara permohonan perkahwinan pelarian diterima dengan syarat mereka mendapatkan terlebih dahulu surat sokongan/kebenaran berkahwin daripada pejabat UNCHR. Begitu juga pencari suaka (tanpa kad UNHCR, tetapi mungkin mempunyai dokumen sokongan pencari suaka daripada UNHCR atau persatuan komuniti pelarian) boleh dengan syarat mempunyai surat sokongan/ kebenaran berkahwin daripada pejabat UNCHR. Warga asing termasuk Rohingya yang memenuhi prosedur yang ditetapkan Jabatan Agama boleh dinikahkan oleh Pendaftar atau Penolong Pendaftar Nikah warganegara Malaysia dan akan didaftarkan perkahwinan mereka mengikut tempat berlangsungnya perkahwinan tersebut.

Mengenai perkahwinan warga Rohingya yang berkahwin melalui imam nikah dalam kalangan mereka tanpa tauliah daripada Jabatan Agama Islam pula, beliau memaklumkan pihak Jabatan akan menyiasat dan memastikan perkahwinan tersebut sah dari segi hukum syarak. Sekiranya perlu, pihak Jabatan hanya mengeluarkan surat sokongan untuk urusan tertentu berkaitan mereka, contohnya surat sokongan untuk permohonan sijil kelahiran anak. Menurutnya lagi, perkahwinan pelarian yang tidak berdaftar akan menyebabkan banyak implikasi lain kepada pendaftaran kelahiran, penasaban anak, tuntutan perceraian, harta pusaka dan sebagainya.

Sementara itu, temu bual dengan Ustazah Nik Suhaila Nik Hussin (16 Julai 2018) daripada Jabatan Agama Islam Selangor (JAIS) juga menunjukkan perkahwinan pelarian diterima dengan syarat mereka mendapatkan terlebih dahulu surat sokongan/kebenaran berkahwin daripada pejabat UNCHR. Pelarian yang tidak mempunyai kad UNHCR masih boleh dipertimbangkan permohonan perkahwinan mereka dengan pertimbangan dan kebenaran khas Ketua Pendaftar. Semua urusan tersebut perlu dibuat secara terus di ibu pejabat JAIS, Shah Alam.

Walau bagaimanapun, JAIS pada Februari 2018 yang lepas telah mengeluarkan surat edaran agar pendaftaran perkahwinan antara lelaki warga asing yang memegang kad UNHCR dengan wanita warganegara Malaysia ditangguhkan sementara, kerana peningkatan kes yang melibatkan penganiayaan terhadap wanita Malaysia oleh warga asing. Pendaftaran walau bagaimanapun masih boleh dibuat tertakluk pada

kebenaran khas Ketua Pendaftar. Sementara pendaftaran perkahwinan antara lelaki warga Malaysia dengan wanita warga asing yang memegang kad UNHCR dibenarkan seperti biasa.

Dari segi pengesahan perkahwinan pelarian yang telah melangsungkan perkahwinan sebelum ini, pihak JAIS tidak dapat membuat pengesahan tersebut kerana kesukaran pembuktian untuk mengesahkan perkahwinan, dan tiada dokumen yang lengkap dan sistematik daripada pihak yang memohon. Tambahan pula, secara amnya mereka bukan warganegara yang dikira tiada keperluan untuk mengesahkan perkahwinan tersebut. Menurut Ustazah Nik Suhaila Nik Hussin, Pihak JAIS hanya akan mendaftarkan pengesahan perkahwinan dalam kalangan masyarakat Rohingya yang telah diakui sah dan diperakukan melalui perintah mahkamah syariah yang berkenaan.

JAWI setakat ini tidak menguruskan pendaftaran perkahwinan pelarian sekalipun memiliki kad UNHCR. JAWI melihat dan menghormati pandangan daripada pelbagai pihak seperti Kementerian Dalam Negeri, Wisma Putra dan Majlis Keselamatan Negara sebelum sesuatu polisi itu dilaksanakan. Memandangkan mereka (pelarian Rohingya) hanya diberikan taraf penempatan sementara di negara ini, maka tiada keperluan untuk mendaftar perkahwinan mereka di negara ini. Selain itu, kesukaran turut diakui apabila golongan Rohingya tiada dokumen identiti perundangan dari negara asal, seperti memiliki pasport yang kebiasaannya dimiliki oleh pelarian negara lain seperti Syria dan Iraq. Demikian menurut Ustazah Sharidah Zainal Abidin yang telah ditemu bual (6 Julai 2018).

Walau bagaimanapun, perkahwinan pelarian yang mempunyai kad UNHCR dengan warga tempatan boleh didaftarkan jika memenuhi prosedur perkahwinan yang ditetapkan oleh JAWI. Selain itu, mereka juga perlu mendapat perintah mahkamah syariah sebelum perkahwinan tersebut didaftarkan.

Sekiranya diteliti kepada amalan pentadbiran mengenai pengurusan perkahwinan pelarian di beberapa negeri yang telah dibuat kajian, ternyata amalan berbeza telah diaplikasikan antara JAIN dalam pengurusan perkahwinan pelarian. JHEINS dan JAIS misalnya membenarkan pendaftaran perkahwinan dibuat sekiranya pelarian yang ingin berkahwin mempunyai kad UNHCR yang disahkan dengan mengikuti prosedur yang ditetapkan oleh JAIN masing-masing, sementara JAWI tidak menguruskan permohonan tersebut kerana beberapa sebab yang telah dinyatakan sebelum ini.

Secara umumnya, semua Jabatan Agama yang dikaji membenarkan perkahwinan antara warga tempatan dengan warga asing/pelarian yang mempunyai kad UNHCR, sekiranya cukup syarat. Pihak JAWI menambah syarat yang perlu, iaitu mendapat perintah mahkamah sebelum perkahwinan tersebut didaftarkan. Sementara JAIS menengguhkan sementara pendaftaran perkahwinan antara lelaki warga asing yang memegang kad UNHCR dengan wanita warganegara Malaysia.

Pengesahan perkahwinan bagi pasangan yang mendakwa telah berkahwin sebelum menjadi pelarian turut diurus oleh JHEINS setelah dipastikan perkahwinan tersebut sah dari segi syarak. JAWI juga mengeluarkan surat pengesahan sekiranya ada perintah mahkamah mengenai perkahwinan tersebut. Sementara JAIS pula tidak menguruskan pengesahan perkahwinan seumpama itu kecuali mendapat perakuan mahkamah.

Jadual 1 yang berikut ialah paparan rumusan dasar dan amalan dalam pengurusan kebenaran dan pendaftaran perkahwinan pelarian beragama Islam khususnya bagi pemegang kad UNHCR di tiga Jabatan Agama Islam Negeri yang dikaji.

Jadual 1 Dasar dan amalan dalam pengurusan kebenaran dan pendaftaran perkahwinan pelarian beragama Islam.

Bil	Perkara	Keputusan		
		JAWI	JAIS	JHEINS
1	Perkahwinan pelarian yang memegang kad pelarian UNHCR	Tidak mengurus perkahwinan tersebut/ tidak didaftarkan	Mengurus perkahwinan dengan syarat kad disahkan UNHCR	Mengurus perkahwinan dengan syarat ada pengesahan dari UNHCR
2	Perkahwinan pelarian yang tiada kad pelarian UNHCR	Tidak mengurus perkahwinan tersebut/ tidak didaftarkan	Perlu pertimbangan dan kebenaran khas Ketua Pendaftar	Boleh diurus dengan syarat ada surat kebenaran dari UNHCR

Bil	Perkara	Keputusan		
		JAWI	JAIS	JHEINS
3	Perkahwinan pelarian dengan warga tempatan	Tidak mengurus & mendaftar perkahwinan tersebut	Mengurus perkahwinan tersebut. Mulai Feb 2018 perkahwinan lelaki asing pemegang kad UNHCR dengan wanita tempatan ditangguhkan	Mengurus/ mendaftar perkahwinan tersebut jika terdapat pengesahan UNHCR
4	Perkahwinan pelarian dengan warga negara asing yang lain.	Tidak mengurus perkahwinan tersebut/ tidak didaftarkan	Mengurus perkahwinan tersebut dengan syarat memiliki kad UNHCR dan dokumen perjalanan sah (passpot) bagi pasangan. (kecuali pemegang PLKS/kategori tidak dibenarkan imigresen spt PATI)	Mengurus perkahwinan tersebut jika terdapat pengesahan UNHCR. (kecuali pemegang PLKS/kategori tidak dibenarkan imigresen spt PATI)
5	Pengesahan perkahwinan pelarian (Bagi perkahwinan yang telah berlaku tanpa menurut Enakmen)	Boleh disahkan sekiranya ada perintah Mahkamah dan surat pengesahan akan dikeluarkan (tanpa sijil nikah)	Tidak membuat pengesahan kecuali ada pengesahan Mahkamah dan surat pengesahan akan dikeluarkan (tanpa sijil nikah)	Boleh disahkan dan Jabatan hanya mengeluarkan surat sokongan (tanpa sijil nikah)

CADANGAN

Suatu garis panduan selaras bagi kesemua negeri perlu dimuktamadkan dan dikeluarkan kepada kesemua JAIN oleh JAKIM sebagai agensi penyelarasan

yang turut menerima nasihat dan pandangan agensi-agensi Persekutuan seperti Jabatan Pendaftaran dan Imigresen. Garis Panduan tersebut perlulah menetapkan dengan jelas syarat dan prosedur permohonan pendaftaran perkahwinan dan pendaftaran pengesahan perkahwinan yang telah dilangsungkan bagi mengelakkan kekeliruan pihak-pihak yang terlibat. Garis panduan itu juga wajar memberikan ruang kepada pencari suaka yang berdaftar dan mempunyai surat sokongan pencari suaka oleh UNHCR atau badan yang diiktiraf oleh UNHCR untuk mendaftar perkahwinan seperti yang dilaksanakan di Negeri Sembilan. Selain itu, perkara mengenai kaedah pembuktian perkahwinan yang telah berlaku hendaklah juga dimasukkan dalam garis panduan dan diselaraskan. Kaedah pembuktian juga haruslah secara adilnya mengambil kira urusan dan sistem pernikahan masyarakat Rohingya di negara asal yang tidak sempurna dalam keadaan mereka disekat daripada mempunyai kerakyatan serta terpaksa melalui penindasan, kemiskinan dan pelbagai bentuk diskriminasi.

JAIN juga sewajarnya lebih aktif dalam menghebahkan keperluan mendaftarkan perkahwinan dan prosedur yang terlibat kepada komuniti Rohingya dengan menterjemahkan garis panduan yang disediakan kepada bahasa yang difahami masyarakat pelarian ini. JAIN juga dicadangkan agar menyimpan dan menyelenggara bukan sahaja rekod pendaftaran perkahwinan malahan perceraian dan rujukan melibatkan masalah dalam rumah tangga pasangan pelarian bagi tujuan pemantauan dan intervensi yang bersesuaian. Pada masa yang sama, panduan dan didikan berhubung perkahwinan dan pengurusan keluarga kepada masyarakat ini juga wajar dijadikan syarat bagi memperoleh kebenaran berkahwin. Pengetahuan yang diperoleh diharap dapat menyumbang kepada penghayatan sebenar terhadap hak dan tanggungjawab yang perlu mereka patuhi dalam sesebuah perkahwinan, justeru mengelakkan berlakunya krisis dan penganiayaan di dalam rumah tangga dan keluarga.

KESIMPULAN

Kajian ini mendapati pengurusan perkahwinan masyarakat pelarian Rohingya di Malaysia adalah sesuatu yang sukar dan mencabar apabila status rasmi pelarian Rohingya yang mempunyai hak untuk tinggal secara sah di Malaysia tidak diiktiraf Kerajaan dari segi perundangan. Walaupun pada akhirnya setiap negeri mempunyai autonomi menetapkan dasar, perundangan dan garis panduan berhubung isu pendaftaran perkahwinan dan perceraian masyarakat pelarian Islam di Malaysia termasuk Rohingya,

kuasa dan autonomi tersebut tertakluk pada perundangan lain terutamanya peruntukan dalam Perlembagaan Persekutuan dan undang-undang Persekutuan yang berkaitan terutamanya berhubung dengan imigresen dan keselamatan negara.

Hal ini tidak bermakna pengurusan perkahwinan pelarian Islam Rohingya tidak dapat disusun dan dilaksanakan dengan teratur apatah lagi mengambil kira keperluan maqasid syariah, bilangan masyarakat ini yang kian meningkat, tempoh bermastautin yang telah lama di Malaysia, kesan pelanggaran hak kanak-kanak dan pasangan yang berkahwin terutamanya terhadap wanita Rohingya mahupun warganegara Malaysia, dan masalah sosial dan jenayah lain yang timbul. Penyelewengan termasuklah penipuan melalui penjualan sijil nikah palsu dan pernikahan serta perceraian yang tidak mengikut syarak adalah antara kesan langsung yang seharusnya ditangani dan dibendung agar tidak memudaratkan institusi kekeluargaan dan nama baik Islam. Oleh itu, beberapa saranan dikemukakan antaranya termasuklah penyediaan garis panduan perkahwinan pasangan pelarian oleh JAKIM kepada kesemua JAIN. Selain itu termasuk dalam tugas JAIN memberikan didikan perkahwinan, menyimpan dan menyelenggara rekod pendaftaran perkahwinan dan perceraian pasangan pelarian.

RUJUKAN

- Air Asia Bhd v Rafizah Shima bt Mohamed Aris [2014] 5 MLJ 318
Akta Imigresen 1959/1963 (Akta 155).
- al-Bakri, Zulkifli bin Mohamad. (1969). *Al-Fiqh Al Manhaji: Kekeluargaan Islam dalam Fiqh Al Syafi'i*. Bandar Baru Bangi Selangor: Darul Syakir Enterprise.
- al-Khallaf, Abdul Wahhab. (1956). *Ilmi al – Usul al – Fiqh*. Cairo: Dar al – I'tisam.
- al-Wafa, Ahmad Abu. (2013). *Haqq al-Luju' fi al-Islam*. <https://www.al-forqan.net/articles/2993.html>. Diakses: 19 Julai 2018.
- al-Zuhaili, Wahbah. (1986). *Al-Fiqh al-Islami*. 84 Dasmascus: Dar al-Fikr.
- Ali, N. (2014). Cabaran-cabaran Pelarian Rohingya Muslim: Kajian Kes Di Pulau Pinang. Kertas kerja dibentangkan di Social Sciences Postgraduate International Seminar (SSPIS), anjuran Universiti Sains Malaysia, 21 Oktober, Pulau Pinang.
- Badan Perundangan Negeri Selangor. (2003). *Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Selangor) 2003*. (Pindaan Sel. En. 13/2003).
- Chee Din, M.A., Rahmat, H. & Mashudi, R. (2011). Pregnancy and Discrimination: Effect of the case Beatrice a/p At Fernandez v Sistem Penerbangan Malaysia and Others. *International Journal of the Computer, the Internet and Management*, 19(2) (May-August), 29-33.

- Convention on Consent to Marriage, Minimum Age for Marriage and Registration of Marriages. (1962). United Nations Treaty Series, vol. 521, p 231. Diakses dari <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/minimumageformarriage.aspx>.
- Convention on the Rights of the Child. (1990). United Nations Treaty Series, vol. 1577, p 3. http://gulfmigration.eu/database/legal_module/International%20Instruments/Migration%20and%20Universal%20Human%20Rights/6.1%20CRC_EN.pdf
- Deklarasi Hak Asasi Manusia. (1948). <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>
- Deklarasi Kaheerah Hak Asasi Manusia Islami. (1990, 5 Ogos). <https://www.yumpu.com/id/document/view/39034984/deklarasi-kaheerah-mengenai-hak-asasi-manusia-dalam-islam-jawi>. Diakses: 19 Julai 2018.
- Equal Rights Trust. (2016). *Confined Spaces: Legal Protections for Rohingya in Bangladesh, Malaysia and Thailand*. Dimuat turun daripada http://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/Confined%20Spaces_0.pdf [Diakses 18 Julai 2018].
- Faisal Islam. (2018, 10 Ogos). Perkahwinan dalam Kalangan Masyarakat Rohingya: Kesan Ketiadaan Sijil Perkahwinan yang Diiktiraf. [Temubual]
- Gan, Pei Ling. (2017, 13 Disember). 'Give female refugees work to reduce domestic violence, Tenaganita tells Putrajaya'. *The Malaysian Insight* <https://www.themalaysianinsight.com/s/27450>. Diakses: 18 Julai 2018.
- Hamzah, Intan Suria, Daud, S. & Idris, N.A. (2016). Pelarian Rohingya dan Isu-Isu Kontemporari di Malaysia. *GEOGRAFIA online, Malaysian Journal of Society & Space, 12(9)*: 11 - 23.
- Ibrahim, A. (2018, 13 Julai). Perkahwinan dalam Kalangan Masyarakat Rohingya Dari Perspektif JHEINS [Temu bual].
- Ibrahim, N., Mohd Zin, N., Abdul Hak, N., Che Soh, R., Hashim, N., Mohd, A., Abd Malek, N., & Mohd Kamal, M.H. (2014). *Family Law (Non-Muslims) in Malaysia*. Gombak: IIUM Press.
- International Convention on Civil and Political Rights. (1966). United Nations Treaty Series, vol. 999, p 171.
- Jabatan Imigresen. (2018). Entry Permit. <http://www.imi.gov.my/index.php/en/main-services/entry-passes.html>. Diakses: 20 Julai 2018.
- Jabatan Imigresen, 'Application for Foreign Worker: Item 4 on Important Matters relating to the Application for a Foreign Worker, paragraphs 4(ii) and (ix), <http://www.imi.gov.my/index.php/en/main-services/foreign-worker/7-perkhidmatan-utama/292-application-for-foreign-worker>
- Justice Dato' Hj Abdul Malik bin Hj Ishak. Relationship between the Federal and the State Governments in times of Emergency and other related matters thereto – A General Perspective.[2005] 2 *MLJ* lxxxii.

- Khin, M., al-Bugha, M. & al-Sharbaji, A. (1992). *Fiqh al-Manhaji ala Mazhab al-Imam al-Shafei* (Jld. 4.). Damsyik: Dar al-Qalam.
- Konvensyen Geneva Mengenai Status Pelarian 1951 dan Protokol 1967. *Malaysiakini*. (8 Jun 2011). Gadis Mohon Bantuan Untuk Kahwin Jejaka Burma. <https://www.malaysiakini.com/news/166332>. Diakses 20 Julai 2018
- Marskell, J. & Sorchik, R. (2018). *Bali Process Civil Registration Assessment Toolkit* (Version 3.0). <https://www.baliprocess.net/UserFiles/baliprocess/File/Bali%20Process%20Civil%20Registration%20Assessment%20Toolkit%20FINAL.pdf> [Diakses: 19 Julai 2018].
- Minit Mesyuarat Persidangan Ketua Penolong Pendaftar Nikah Cerai dan Rujuk (KPNCR) kali ke 32. 6-8 Mei 2015. JAKIM.
- Mohamed Razali, R. (2017). *Addressing Statelessness in Malaysia: New Hope and Remaining Challenges*. *Statelessness Working Paper Series No. 2017/9*. Tilburg: Institute on Statelessness and Inclusion https://www.researchgate.net/publication/322223004_Addresssing_Statelessness_in_Malaysia_New_Hope_and_Remaining_Challenges. Diakses 5 Julai 2019.
- Neo, Jaclyn Ling-Chien., (2003). Anti-God, Anti-Islam and Anti-Quran: Expanding The Range of Participants and Parameters in Discourse over Women's Rights and Islam in Malaysia. *Ucla Pacific Basin Law Journal*, 21(1), 29-74
- Nik Hussin, N.S. (2018, 16 Julai). Perkahwinan Dalam Kalangan Masyarakat Rohingya dari Perspektif JAIS [Temu bual].
- Pok Suan Tan. (2006). Kehidupan Rohingya di Malaysia: Perjuangan dalam Ketidakpastian Hidup. *Akademika 68* (Januari), 111-122. <http://ejournal.ukm.my/akademika/article/view/603/564>.
- Perlembagaan Persekutuan 1957.
- Sayyid Sabiq. (t.t). *Fiqh al-Sunnah*. Juz II, 50.
- Sinar Harian*. (2016, 30 Disember). Apa Nasib Etnik Rohingya di Malaysia. <http://www.sinarharian.com.my/nasional/apa-nasib-etnik-rohingya-di-malaysia-1.604592>. Diakses: 3 Julai 2018.
- Subramaniyam Subakaran v Public Prosecutor [2007] 1 CLJ 470 (HC).
- The Straits Times*. (7 Jun 2017). Rohingya men who enter Malaysia looking to marry elderly widows. <https://www.straitstimes.com/asia/se-asia/rohingya-men-who-enter-malaysia-looking-to-marry-elderly-widows>. Diakses: 18 Julai 2018.
- UNHCR. (2017). *Advisory Opinion on the Extraterritorial Application of Non-Refoulement Obligations under the 1951 Convention Rlating to the Status of Refugees and Its 1967 Protocol*. <https://www.unhcr.org/4d9486929.pdf> Diakses: 10 Mei 2019
- UNHCR (a). (2018). *Figures at a Glance*. <http://www.unhcr.org/en-my/figures-at-a-glance-in-malaysia.html>. Diakses: 20 Julai 2018.

- UNHCR (b). 2018. *Malaysia: Resettlement*. <http://www.unhcr.org/resettlement.html>. Diakses: 25 Ogos 2018.
- UNHCR. (2020). *Figures at a Glance in Malaysia*. <https://www.unhcr.org/en-my/figures-at-a-glance-in-malaysia.html>. Diakses: 10 Februari 2020.
- Utusan Malaysia*. (2017, 10 April). Asal Nampak Alim Boleh Jadi Jurunikah. <http://www.utusan.com.my/berita/utama/video-derita-rohingya-asal-nampak-alim-boleh-jadi-jurunikah-1.467326>. Diakses: 20 Julai 2018.
- Wilayah Persekutuan. (1984). *Akta Undang-Undang Keluarga Islam (Wilayah-Wilayah Persekutuan) 1984*. (Pindaan P.U.(A)247/2002.).
- Yahaya, K. & Mansor, N. (2017, 10 April). Derita Rohingya: Asal Nampak Alim Boleh Jadi Jurunikah. <http://www.utusan.com.my/berita/utama/video-derita-rohingya-asal-nampak-alim-boleh-jadi-jurunikah-1.467326>. Diakses: 3 Julai 2017.
- Zainal Abidin, S. (2018, 6 Julai). Perkahwinan dalam Kalangan Masyarakat Rohingya dari Perspektif JAWI [Temu bual].
- Zi Publications Sdn Bhd & Anor v Selangor Islamic Religious Department & Ors [2018] 5 MLJ 814.

Diperoleh (*received*): 23 Oktober 2019

Diterima (*accepted*): 29 Jun 2020